

Känslor på museer – tankar kring ett forskningsfält

Birgitta Meurling

Vi lever i upplevelseindustrins tidevarv. Museibesöket skall vara en upplevelse, som i bästa fall också väcker intresse och lust att söka fördjupade kunskaper. Detta är nu inte något nytt. Artur Hazelius, Skansens grundare, kan sägas vara något av en föregångare på området. På Skansen kunde besökaren bland mycket annat möta livs levande dalkullor i "autentiska" miljöer. Upplevelser kan också väcka känslor, som på så vis kan fungera som redskap i det museipedagogiska arbetet.

I det följande kommer känslornas plats i utställningar och visningar att diskuteras utifrån två sinsemellan mycket olika exempel, nämligen Museum of Free Derry i Derry, Nordirland och Löfstad slott i Östergötland.¹ Löfstad slott har rötter i den svenska stormaktstiden och dess historia spänner över flera hundra år, medan Derry-museet fokuserar en viss händelse och dess politiska och religiösa samtidskontext på 1960- och -70-talen. Jag utgår här från mina egna reaktioner som besökare och det blir därför en mycket personlig betraktelse. En framtida forskningsuppgift vore att göra en större undersökning bland museibesökare och söka kartlägga deras syn på och erfarenheter av "känsloturismen" (jfr Blom 1998). Det vore också av intresse att undersöka hur museiledningar och övrig museipersonal ser på att använda upplevelse- och känslonischen i sin verksamhet.²

När jag i det följande använder ordet känsla är det i den vardagliga betydelse vi lägger in i ord som glädje, sorg, ilska, rädsla o.s.v. Jag går inte in i några resonemang om känslor utifrån filosofiska eller psykologiska diskussioner. Utgångspunkten är i stället mina egna reaktioner och känslor vid två museibesök och några reflektioner kring detta.³ I det följande presenteras

de aktuella museibesöken i kronologisk ordning med start på Museum of Free Derry.

BLOD OCH VÅLD – MUSEUM OF FREE DERRY

I juni 2008 besökte jag i samband med en kongress staden Derry på Nordirland.⁴ Staden har en dramatisk historia och förknippas bland annat med den medborgarrättsrörelse som ville verka för en fredlig lösning av konflikten mellan katoliker och protestanter. Free Derry var ett katolskt område som bildades 1969 som en del av Derry (Londonderry). Varken militär eller polis kontrollerade området och härifrån opererade IRA vid attacker mot brittisk militär och polis.⁵

I centrum för utställningen på Museum of Free Derry står den dag som gått till historien som *Bloody Sunday*. Genom denna händelse speglas ett visst historiskt och politiskt skede i Nordirlands historia, "the civil rights era".⁶ Bloody Sunday började som en fredlig demonstration söndagen den 30 januari 1972. Sedan några demonstranter börjat kasta sten utsattes demonstrationståget för skottlossning av brittisk militär och sammanlagt fjorton människor miste livet. Museet är skapat av The Bloody Sunday Trust, som är ett derrybaserat utbildningsprojekt vars mål är att sprida upplysning om vad som hände den blodiga söndagen, att bevara minnet av dem som dog samt att verka för mänskliga rättigheter, tolerans och mångfald såväl nationellt som internationellt. Många anhöriga och närstående till dem som dödades är verksamma inom denna organisation samt arbetar även på Museum of Free Derry.⁷

¹Det finns mängder av relevanta exempel som skulle kunna tas upp i sammanhanget, t.ex. Anne Franks hus i Amsterdam, som har vissa paralleller till Museum of Free Derry. Men jag nöjer mig i detta sammanhang med två exempel.

²Om turism, upplevelseindustri och livsstilskonsumtion finns mycket skrivet. Se t.ex. Kaijser 2002, O'Dell (red.) 1999, Sjöholm 2008, Stranegård 2009, Strömberg 2007.

³Det finns en rikhaltig litteratur på området. I detta sammanhang hänvisar jag till antologin *Känslornas koreografi. Reflektioner kring känsla och förståelse i kulturforskning* (red. Marander-Eklund & Illman, 2007), som tar upp just kulturvetenskapliga utgångspunkter i studiet av känslor.

⁴Sedan 1984 är det officiella namnet på staden Derry, tidigare Londonderry. Fortfarande ser man dock båda namnen användas.

⁵För vidare läsning hänvisas till The Museum of Free Derrys hemsida, www.museumoffreederry.org/index02.html.

⁶Det fullständiga namnet är The Museum of Free Derry. The National Civil Rights Archive och presenteras på museets/arkivets hemsida enligt följande: "The Museum of Free Derry is an archive focussing on the civil rights era of the 1960s and the Free Derry/early troubles era of 1970s" (www.museumoffreederry.org/index02.html).

⁷För vidare information, se www.bloodysundaytrust.org/index-02.html.

Bild 1: Entrén till Museum of Free Derry. Juni 2008. Foto: Birgitta Meurling.

Vilken inramning har då detta museum? Till det yttre är det en mycket blygsam byggnad, men den signalerar redan vid första anblicken ett tydligt budskap: på fasaden finns bland annat en kopia av Picassos kända monumentalmålning "Guernica" målad.⁸ Därmed anges tonen. Utifrån själva museibesöket gjorde jag strax efteråt följande reflektioner:

I en glasmonter ligger ett antal saker på olika hyllplan. I ögonhöjd fastnar blicken på ett litet vitt babyplagg i ett frottéliknande material. Det är nedsmutsat av bruna fläckar. På en skylt kan man läsa att detta plagg användes för att försöka stoppa blodflödet när Michael Kelly, 17 år, blev skjuten den 30 januari 1972 i Derry i samband med den ödesdigra marschen. På hyllplanet under ligger en filmkamera, som användes av den fotograf, William A. McKinney, som filmade oroligheterna och som själv blev skjuten utanför den plats där jag befinner mig, nämligen Museum of Free Derry i Derry, Nordirland. Hans film rullas upp på väggen mittemot utställningsmontern. Man ser springande människor, hör förskräckta rop och ser unga män kasta föremål på brittiska soldater. Jag stannar och tittar obehagligt berörd på de scener som utspelas framför mina ögon. Medan jag står där kommer en av de museianställda, en man i 60-årsåldern, fram till mig och frågar hur det står till. Han har redan berättat för mig att hans bror var en av de fjorton personer som blev skjutna den blodiga söndagen och nu pekar han på ett foto, där en ung man bärs bort i det tumult som utbrutit. "Det där är min bror, som bärs bort sedan han blivit skjuten", säger han. Den unge mannens namn var Michael Kelly. (Fältanteckningar, juni 2008.)

Jag blev skakad av besöket på Museum of Free Derry. Mina förkunskaper om konflikten på Nordirland var

⁸Det finns mängder av relevanta exempel som skulle kunna tas upp i sammanhanget, t.ex. Anne Franks hus i Amsterdam, som har vissa paralleller till Museum of Free Derry. Men jag nöjer mig i detta sammanhang med två exempel.

Bild 2: Kopia av Picassos monumentalmålning "Guernica" på fasaden till Museum of Free Derry. Juni 2008. Foto: Birgitta Meurling.

grunda, men nu väcktes ett intresse, delvis känslomässigt grundat, att fördjupa dem. Museilokalen, som var relativt liten och kal, bidrog också till upplevelsen. Visserligen stod föremålen, bilderna och filmsekvenserna i centrum, inte den yttre inramningen. Denna bidrog dock till upplevelsen genom att i sig uppfattas som autentisk, eftersom oroligheterna utspelades sig här vid och i närheten av denna byggnad en januari söndag i början av 1970-talet.

Det som sannolikt förstärkte min redan starka reaktion var sambandet mellan det blodfläckade babyplagget i montern, fotot av den döde 17-åringen som bars bort och det korta samtalet med hans bror. Det faktum att jag själv är förälder till två tonåringar torde också ha bidragit till min känslomässiga reaktion. Förmodligen reagerade jag som varje förälder skulle ha gjort i mitt ställe genom att slås av tanken "tänk om det vore mitt barn...". Uppenbarligen signalerade jag också på något sätt vad jag kände, eftersom Michael Kellys bror kom fram och frågade hur det stod till.

Min känsloupplevelse förstärktes också av museets omgivande kvarter. Där fanns ett minnesmonument rest över de stupade, ytterligare ett med texten "You are now entering Free Derry" samt på husen runt

Bild 3: Muralmålningar på husfasader i Free Derry. Juni 2008. Foto: Birgitta Meurling.

omkring en rad muralmålningar vars motiv alla anknyt till Bloody Sunday.⁹ Det var således omöjligt för förstagångsbesökaren att inte uppfatta att hon eller han befann sig i Free Derry och att denna stadsdel har en speciell och våldsamt historia.

Låt oss nu byta tid, plats och sammanhang och göra ett besök på Löfstad slott i Östergötland. Dess historia inrymmer också vissa blodiga inslag, men kontexten är naturligtvis helt annorlunda.

SPÖKVANDRING PÅ LÖFSTAD SLOTT

Att ta fasta på människors intresse för det övernaturliga är något som turistindustrin gjort i decennier. Berättelser och folklöre knutna till specifika platser erbjuder goda utgångspunkter för denna typ av turism (se t.ex. Ullgren 2005). Löfstad slott är en sådan sägenomsusad plats, vilket Östergötlands länsmuseum kommit att utnyttja genom att erbjuda specialvisningar med "spökinriktning". Det har visat sig vara en lukrativ nisch. Intresset för vanliga visningar tycks minska, medan intresset för spökvandringar är fortsatt starkt. Många vill delta i dessa vandringar under mörka höstkvällar. Det gjorde även min dotter och jag en kväll i slutet av oktober 2009. I korta drag skulle visningen kunna beskrivas på följande sätt:

Vi samlas i museibutiken i en av flyglarna och går sedan över till slottet, där vi startar vår vandring nere i källaren. Guiden Karin¹⁰ och hennes assistent har var sin ficklampa. I övrigt är det mörkt, mycket mörkt. Karin berättar att det finns flera kollegor som inte velat arbeta kvar på slottet efter att här ha upplevt oförklarliga händelser. "Men jag är tuff," säger hon, "stentuff!". I cirka 25 år har hon arbetat på slottet och trots märkliga saker som hänt så är hon fortfarande verksam här som guide.

I källaren får vi en kort introduktion till slottets historia, men Karin presenterar också några folkloristiskt centrala begrepp såsom sägen, gengångare och myling. Vi fortsätter sedan upp till den så kallade herrskapsvåningen och samlas i matsalen innan vi går vidare till grevens arbetsrum. Här berättar Karin om märkliga ting som sker på denna våning, om föremål som flyttas, dörrar som är öppna, fast personalen har stängt dem och om en "osynlig närvaro" som ibland skrämmer både guider och besökare. Vi vandrar vidare genom det vackra biblioteket och in i salongen. Karin fortsätter att berätta, men avbryter sig när sprött pianospel plötsligt hörs från det intilliggande kabinetet. När vi besökare tittar frågande på henne, berättar hon att Sophie Piper, en av slottets ägarinnor och Axel von Fersens syster, var en skicklig sångerska och pianist.

⁹I andra delar av Derry finns muralmålningar av en ännu mer påträngande och våldsamt karaktär. Det ligger dock utanför ramen för denna artikel att gå närmare in på dem här.

¹⁰Karin är ett fiktivt namn.

Bild 4: Löfstad slott från borggården. Sommaren 2006. Foto: Birgitta Meurling.

Kanske är det henne vi nu hör traktera Steinweg-flygeln. Men när vi kommer in i kabinetet är det tomt och tyst...

Vi vandrar vidare och när vi kommer in i Emilie Pipers, den sista ägarinnans, sovrum, skymtar i ögonvrån hastigt en försvinnande gestalt – en kvinna? – i korridoren till vänster. Kanske samma kvinna, vars spetsprydda arm Karin berättat att hon en gång sett, när hon var ensam i slottet. Kan det vara fröken Emilie själv, som uppehåller sig just här? Karin berättar att hon vid ett annat tillfälle stod i fröken Emilies sovrum och hörde steg bakom sig. När hon tittade upp i spegeln som hängde framför henne på väggen såg hon bakom sig en kvinna, som hon tyckte sig känna igen som Emilie Piper. Men när hon vände sig om var kvinnan försvunnen.

Sista anhalten på vår rundtur genom slottet är tredje våningen, gästrumsvåningen kallad, eftersom den inrymmer en rad nummerade gästrum. Inte helt överraskande kallas rum nummer 13 för spökrummet. Där lär finnas en blodfläck på golvet och tapetmönstret är målat direkt på väggen, eftersom inga tapeter tycks vilja fästa. Karin berättar om rummet och vad som hände här både för länge sedan och en oktoberkväll 2005, men denna kväll är det lugnt.¹¹ Det mest dramatiska som händer är att en av kvinnorna i gruppen tappar en knapp i korridoren utanför spökrummet, när vi är på väg ut. Men med assistentens ficklampshjälp hittar hon den snart. Några minuter senare är vi ute på borggården igen.

Besöket på Löfstad slott berörde mig på ett helt annat sätt än det på Museum of Free Derry, vilket knappast är förvånande. Sammanhanget var ett helt annat. Det faktum att jag som student arbetade som guide på slottet spelade naturligtvis också en viss roll då miljön, liksom slottsfolkloren, för mig är välbekant.

¹¹Se vidare Meurling 2007.

Bärande ingredienser i ”slottslören” utgörs bland annat av berättelserna om Sophie Piper, hennes bror Axel von Fersen d.y. och hans älskade, den franska drottningen Marie Antoinette. Här finns dramatiska inslag som handlar om kärlek, våld och ond, bråd död. Även om jag själv aldrig upplevt oförklarliga händelser på Löfstad, känner jag andra guider som har märkliga saker att berätta om sina upplevelser på slottet.

Trots att jag inte blev våldsamt uppjagad av rundvandringen, måste jag medge att Karin skickligt regisserade föreställningen och lyckades skapa en spänning i gruppen. Rent konkret byggde visningen på några centrala och spänningsskapande komponenter: det mörklagda slottet som endast lystes upp av ficklampor, oväntade ljud och synintryck samt Karins berättelser om egna och andras märkliga upplevelser på slottet. Karin var en god performer och hennes egen uppenbarelse bidrog också till helhetsintrycket, klädd som hon var i en kappa, som gav intryck av att vara en aning gammaldags i snittet och med en mörk sjal draperad över den och på fötterna nätta kängor.¹²

Poängen med spökvisningarna är att skapa en nervkittlande spänning och ge besökarna lätta rysningar. Men effekterna skall vara ”lagom”. Man skall inte skrämja deltagarna från vettet, vilket de är medvetna om. Det är spännande, men det otäcka är inte ”på riktigt”. Ändå kan man uppleva vandringen genom det mörka slottet som en smula skrämmande. Ibland tycks det också ske oförutsedda saker, som försätter såväl besökare som guider i ett uppjagat tillstånd. Det har till och med hänt att en grupp besökare har bett att få avbryta visningen i förtid.¹³

KÄNSLOR SOM NISCH

Vilken är då tanken bakom Museum of Free Derry och spökvisningarna på Löfstad slott? Vilka är målen? Vilka kommersiella intressen kan eventuellt finnas?

Museum of Free Derry utgör dels en historielektion, dels ett inlägg i en pågående politisk diskussion om Nordirlands relation till Storbritannien. Det handlar således inte bara om det förflutna utan i högsta grad också om samtiden. Sannolikt skapas genom detta museum någon form av ”mening”, eller upprättelse, för de efterlevande. Det kan fungera som ett led i att bearbeta sorg och svåra känslor. De starka känslor som kan väckas hos besökaren är bland annat ett resultat av utställningens uppläggning och utformning (bilder, filmsekvenser, ljud och ting). Starka känslor kan också leda till ställningstaganden hos vederbörande och då är det egna sociala och kulturella bagaget av betydelse. Förmodligen väcktes delvis andra känslor och reaktioner hos mig än hos till exempel en brittisk museibesökare.¹⁴

¹²Om Karin som guide och performer, se även Meurling 2008a.

¹³Sådana händelser har jag redogjort för i andra sammanhang och går därför inte in på dem här (se Meurling 2007, 2008b).

När det gäller Löfstad slott är det främst spökvisningarna som syftar till att frammana starka känslor. Övriga visningar har en mer kulturhistoriskt allmänbildande karaktär, vilket inte utesluter att det finns en känslodimension även i dem. Spökvisningarna skall emellertid väcka en viss sorts känslor och ”lagom” mycket. Besökarna skall helst inte bli så rädda att de inte kan fullfölja visningen. Naturligtvis kan en spökvisning också fungera som en historielektion, även om det är en viss typ av händelser som lyfts fram på bekostnad av andra. Den historiskt intresserade besökaren väljer förmodligen i första hand en ordinarie slottsvisning framför en spökvandring. Det innebär att spökvisningarna är mer nischade än vanliga guide slottsturer. Det är också bara vissa guider som tar sig an denna typ av visningar, dels för att de betraktas som aningen spektakulära, dels för att de är krävande att genomföra under sena och mörka höstkvällar.

En intressant fråga är vilka känslor som överhuvudtaget väcks hos människor vid ett museibesök. Till viss del handlar det om graden av identifikation och i vissa fall om avståndstagande. På något sätt måste utställningen eller visningen engagera för att känslor skall väckas.¹⁵ För min egen del hade jag naturligtvis en helt annan relation till Löfstad slott än till Museum of Free Derry. Löfstad är ”mammans gata”, eftersom jag bor i närheten av slottet på sommaren, har arbetat där och känner dess historia väl. Arbetet som guide under studietiden korresponderade väl med mina kulturhistoriska intressen liksom med mina studier i etnologi och konstvetenskap. Museum of Free Derry belyste en social och politisk situation som skiljer sig mycket från den svenska, vilket i sig inte underlättar en identifikation. De svenska massmediernas rapportering från Nordirland under min uppväxt gjorde gällande att det var ett mycket farligt land att vistas i. Det var åtminstone så jag tolkade det som barn och tonåring på 1970- och början av -80-talet. Belfast var ett namn som gav mig obehagliga associationer till våld och bomber. Sommaren 2008 var det ett helt annat Nordirland som

¹⁴Ett annat exempel är följande: Vid en ISFNR-kongress i Göttingen 1998 hade arrangörerna lagt in en utflyktsdag med valbara resmål. Ett av dessa var koncentrationslägret Buchenwald. Detta resmål uppfattades av många kongressdeltagare med judisk bakgrund som olämpligt, medan många övriga deltagare såg det som en möjlighet att lära sig ytterligare något om ett av de mörkaste kapitlen i Europas historia. Den individuella levnadskontexten är således av betydelse för hur vi tolkar olika sevärdheter och turistmål.

¹⁵Aspekter som tid, rum, social miljö och genus är naturligtvis värda att beakta i sammanhanget. Trots att vår session handlade om kön och känslor står inte genustemat i fokus i denna artikel, men något kan ändå kort sägas om det. På Museum of Free Derry står män i fokus som aktörer. Det var män som dödades den blodiga söndagen, även om kvinnor också deltog i demonstrationen. Våldet beskrivs också i högre grad som manligt än kvinnligt. Det var åtminstone det intryck jag fick vid mitt besök. På spökvisningen på Löfstad slott beskrevs såväl kvinnor som män som aktörer. Särskilt den sista ägarinnan, Emilie Piper (1857–1926), framstod som handlingskraftig bland annat genom sin donation av slottet och parken till Östergötlands länsmuseum respektive Riddarhuset. Dock var det inte någon genusproblematiserande visning, vilket knappast var att vänta.

Bild 5: Förf. med hund vid von Fersen-monumentet i slottsparken på Löfstad. Juli 2007. Foto: Victoria Meurling.

mötte mig i Derry. Det tycktes i alla fall så ytligt sett, men problematiken finns kvar och konflikten kan blossa upp igen. Kanske bidrog vetskapen om detta till att jag berördes starkt av det historiska skeende som återberättades på museet. Det som skedde här på 1970-talet är inte dött och begravet utan fortfarande aktuellt.

Avslutningsvis kan man här ställa frågan om vi på ovan nämnda museer har att göra med en känsloturism

skapad för dess egen skull eller om det är turistmål som "naturligt" lockar fram känslor. På Museum of Free Derry är knappast framkallandet av känslor i sig huvudmålet, däremot kan det fungera som ett pedagogiskt hjälpmedel när Bloody Sunday Trust vill driva sitt upplysnings- och utbildningsprojekt angående mänskliga rättigheter och den politiska situationen på Nordirland. Det torde inte heller i första hand vara kommersiella intressen som styr verksamheten, även om man naturligtvis är beroende av intäkterna för att kunna arbeta vidare. Inte heller verksamheten på Löfstad slott drivs av rent kommersiella intressen. Det är en donation som handhas av Östergötlands länsmuseum och Riddarhuset, men länsmuseumet sköter museiverksamheten. Även här är man beroende av intäkterna och därvidlag fyller spökvisningarna en viss funktion genom att de tilldrar sig ett förhållandevis stort intresse. Biljetterna till dessa visningar är också dyrare än till de ordinarie visningarna. Vidare bygger dessa visningar på att vissa känslor och stämningslägen skapas. Här kan man alltså konstatera att en viss form av känsloturism har skapats medvetet. Emellertid utgör spökvandringarna bara en liten del av visningsutbudet på slottet. I övrigt erbjuds mer traditionellt utformade visningar liksom temavisningar för grupper med olika specialintressen.

Inledningsvis konstaterade jag att Artur Hazelius inte väjde för upplevelsedimensionen, när han försökte väcka svenskarnas intresse för den egna folkkulturen. Huruvida han skulle känna sig hemma i dagens upplevelseindustri är ovisst, men han stakade tveklöst ut spår som manat till efterföljd.

REFERENSER

- Bloody Sunday Trust: www.bloodysundaytrust.org/index-02.html (2010-04-12)
- Löfstad slott: www.lofstad.nu (2010-04-01)
- Museum of Free Derry: www.museumoffreederry.org/index02.html (2010-03-30)
- Blom, Thomas 1998. *Morbidturism. En postmodern marknadsnisch – från Lenin till Diana*. Karlstad: Forskargruppen Turism & Fritid, Högskolan i Karlstad.
- Kajser, Lars 2002. "And the rest... is history!". Eriksen, Anne, Garnert, Jan & Selberg, Torunn (red.), *Historien in på livet. Diskussioner om kulturarv och minnespolitik*. Lund: Nordic Academic Press.
- Marander-Eklund, Lena & Illman, Ruth (red.) 2007. *Känslornas koreografi. Reflektioner kring känsla och förståelse i kulturforskning*. Hedemora: Gidlund.
- Meurling, Birgitta 2007. En osynlig närvaro. Berättelser om det övernaturliga i slottsmiljö. Marander-Eklund, Lena, Sofie Strandén & Nils G. Holm (red.), *Folkliga föreställningar och folklig religiositet. Festskrift till professor Ulrika Wolf-Knuts*. Åbo: Åbo Akademi's förlag.
- Meurling, Birgitta 2008a. Drottningens sidentäcke. Historisk exotism och vardagsrealism i guidade visningar. *Nätverket* nr 15.
- Meurling, Birgitta 2008b. Steg som försvinner. Memorat och personliga erfarenhetsberättelser i slottsmiljö. *Meddelanden* nr 50. Uppsala: Etnologiska avdelningen, Uppsala universitet.
- O'Dell, Tom (red.) 1999. *Nonstop! Turist i upplevelseindustrialismen*. Lund: Historiska Media.
- Sjöholm, Carina 2008. Mördarjakt i Ystad. *Rig* nr 4.
- Strannegård, Maria 2009. *Hotell Speciell. Livsstilskonsumtion på känslornas marknad*. Malmö: Liber. (Diss.)
- Strömberg, Per 2007. *Upplevelseindustrins turistmiljöer. Visuella berättarstrategier i svenska turistanläggningar 1985–2005*. Uppsala: Fronton Förlag. (Diss.)
- Ullgren, Peter 2005. *Herrgårdsspöken*. Stockholm: Wahlström & Widstrand.

FÖRFATTARE

Birgitta Meurling är universitetslektor och docent i etnologi vid Uppsala universitet samt docent i folkloristik vid Åbo Akademi.